

İBN TEYMIYYE'DE SELEFÎ DÜŞÜNCE-TASAVVUF İLİŞKİSİ¹

Ahmet YALÇIN²

Öz

İbn Teymiyye, haçlı seferlerinin yıpratığı ve Moğol istilası ile yerle bir edilen İslâm dünyasında yaşanan sosyal sıkıntılar sebebiyle çocukluğunda ailesiyle birlikte Harran'dan göç ederek, Şam ve Mısır'da yaşamıştır. Hanbelî mezhebine mensup ve birkaç nesildir ilim ile iştigal etmiş bir aileden gelmiştir. Hadis ekolüne mensubiyeti onun düşünme biçimine tesir etmiş ve dönemsel olarak yaşanan tartışmalarda bu aidiyet etkili olmuştur. İbn Teymiyye'nin belirgin özelliklerinden biri tenkit yönüdür. Onun bu yönünden, İslâm'a ters kabul ettiği kişi, grup ya da fikirler nasibini almıştır. Onun tenkidine uğrayan kesimlerin başında tasavvuf erbabı gelir. Bazı mutasavvıfları ve düşüncelerini eleştirmekteki temel düşüncesi, tasavvufu İslâm dışı görmesinden ziyade, dönemindeki şahısların İslâm'a uymayan hareket ve fikirlerini ıslah etmektir. İbn Teymiyye, tasavvufi konular ve mutasavvıfları eleştirirken kendi usulünü de ortaya koymakta, selefi bir bakış açısı ile konuya yaklaşmaktadır. Bu makale, İbn Teymiyye'nin Selefi düşünme biçimi ile mutasavvıflar ve bunların ortaya koyduğu düşüncelere karşı yaklaşımlarını belirginleştirmek amacıyla kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mezhep, Selefiyye, İbn Teymiyye, Tasavvuf, İbn Arabî

The Relationship Between Sufism and Salafist Thought in İbn Taymiyyah

Abstract

Ibn Taymiyyah lived in Damascus and Egypt, migrating from Harran with his family, when he was a child, due to the social problems in the Islamic world, which were destroyed by the Crusades and the Mongolian invasion. He come from a family that belonged to Hanbalî sect and who had been engaged in science for several generations. His affiliation with the school of hadith influenced his thinking and this belongingness was influential in the periodical discussions. One of the distinctive features of Ibn Taymiyyah is the direction of criticism. In this respect, the person whom he considers inverse to Islam has taken its toll on the group or ideas. Sufis come first among those who have been criticized by ibn Taymiyyah. The basic idea of criticizing some of the mystics and their thoughts is to correct the movements and ideas of the individuals in their time that do not conform to Islam, rather than seeing Sufism as non-Islamic. In criticizing Sufism and Sufis, Ibn Taymiyyah reveals his own method and approaches to the subject with a salafi perspective. This article was written in order to reveal Ibn Taymiyyah's approach to Salafist thinking and mystics and their ideas.

Keywords: Sect, Salafism, Ibn Taymiyyah, Mysticism, Ibn Arabi.

1 Bu makale, yazarın "Selefi Düşüncenin Tarihsel Gelişiminde İbn Teymiyye" adlı doktora çalışması esas alınmak suretiyle oluşturulmuştur.

2 Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, orcid.org/0000-00019569-863X. ahmedyalcin3838@hotmail.com.

Giriş

İnsan; sosyal, siyasi, ahlaki, dini ve hukuki bakımlardan emin bir şekilde yaşamayı ve temel insanî ihtiyaçlarını karşılamayı ister. Ancak tarihin her döneminde, bölgesel olarak bu ihtiyaçların karşılandığını söyleyemeyiz. Tarih, insanlık kadar çeşitliliğe, insanlar kadar yaşanmışlığa şahitlik etmiştir. Tarih boyunca en az fetihler, mücadeleler ve kazanımlar kadar büyük dramlar, katliamlar, kıtlık, savaş, yıkım ve büyük göçler yaşanmıştır. Tarih içerisinde her insan istese de istemese de yaşadığını kaydeder. “Tarihini sırtında taşıyan insan” çoğunlukla o tarihin getirdiği sorumluluktan kaçamaz. İslâm tarihinde, geçmişinden etkilenmediği gibi yaşadığı dönemde etkin, sonrasını da etkileyen şahsiyetlerden biri Takiyyüddin İbn Teymiyye’dir. (v. 661/728-1263/1328)

İbn Teymiyye, yaşadığı dönemde kendi geçmişinden gelen Ehl-i Hadis mensubiyeti gerekçesiyle “sırtında taşıdığı” tarihinin gereğini yerine getirmiş, hayata ve insanlara bu perspektiften bakmıştır. Selefi bakış açısı diyebileceğimiz bu anlayış, onun kişi ve olayları yorumlarken kullandığı temel dayanak noktası olmuştur. İbn Teymiyye’de baskın olarak eleştirel bir yön olduğu, onun hakkında araştırma yapanların ortak kanaati durumundadır. İbn Teymiyye, tenkidi etkili bir biçimde kullanmış, tenkit yaparken bazen karşısındaki muhatabını çokta dikkate almamıştır. Onun tenkitlerinden nasibini alan kesimlerin başında devrindeki bazı mutasavvıflar gelmektedir. İbn Teymiyye, bu mutasavvıflardaki İslâm dışı gördüğü düşünce ve hareket şekillerini dile getirmiştir. “Disiplinler arası işbirliği” bağlamında incelemeye çalışacağımız bu konu, onun “selefi söyleme” dayalı olarak bazı mutasavvıflar ve bunlardaki tasavvufî düşünceleri tenkitlerini ve onun genel anlamda tasavvuf anlayışını ortaya koyma gayesine matuftur.

İbn Teymiyye yaptığı tenkitleri yüzünden hem sevenleri hem de muhalifleri tarafından doğru değerlendirilememiş, sevenleri bu eleştirileri tam olarak tasavvuf karşıtlığı olarak algılayarak kendileri tasavvuf düşmanı kesilmişler, muhalifleri ise onun tenkitlerini sağlıklı algılayamayarak İbn Teymiyye’yi “tasavvuf düşmanı” ilan etmişlerdir. İbn Teymiyye, müstakil bir kitap yazacak derecede tasavvufî konulara eğilmiştir. Bu makalede onun tasavvufî konular ve mutasavvıflar ile alakalı düşünce ve tenkitlerini incelerken, tenkitlerinde temel dayanağının Selefi düşünce olduğunu izaha gayret edeceğiz.

İbn Teymiyye’nin Dönemi

İbn Teymiyye, İslâm dünyasının sosyal, siyasi, mezhep ve tasavvuf düşüncesi bakımından çalkantılı bir dönemde yaşamıştır. Haçlı seferleri ile Moğol istilası, onun döneminde yaşanan dini, siyasi ve sosyal istikrarsızlıkların en belirgin gerekçesidir. Haçlıların, ilk dönemdeki kuvvetleri nispeten zayıflamış olsa da, arkalarında bıraktıkları enkazın kaldırılması bölgenin enerjisini sömüren bir gerçekliktir. Moğolların sebep olduğu yıkım ise “dünya tarihinde eşî benze-

ri görülmemiş" biçiminde ifade edilmektedir. Moğol sürüleri, İslâm dünyasının doğusundan başlamak üzere, hilafet merkezi olan Bağdat dâhil Müslümanların yaşadığı pek çok beldeyi harap ettikleri gibi büyük katliamlar gerçekleştirmiştir.³ Moğolların geçtiği ülkeler yeniden imar edilemez, Moğollarla karşılaşan halklar uzun süre belini doğrultamaz hale gelmiştir. Moğol ordularından kaçan belde sakinleri güvenli bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır. Yıllar boyu süren savaş hali göçlerle birlikte, kıtlıklar ve acılar yaşanmasına sebep olmuştur. Siyasal düzen ve dini dengelerin sarsılması, fikri tartışmaları, hoşgörüsüzlüğü beraberinde getirmiş, yaşanan taassubu⁴ desteklemiştir.

Moğolların İslâmiyet'e girmeye başlamaları⁵ müspet bir olgu olarak görülebilse de onlardaki dini ve siyasi kararsızlık, bölge halklarının hayat ve inanç güvenliği açısından sarsıntılar yaşamalarına yol açmıştır. Müslüman olan Gâzân Mahmut Han,⁶ Şam tarafına sefer düzenlemiş, yerine gelen Olcaytu⁷ ise, Şîî düşüncüyü desteklemiştir.⁸ Bu şartlar altında İbn Teymiyye, devrinin İslâmî ilimlerle iştigal eden bir kişisi olarak Gâzân Han'ın karşısına çıktığı gibi, Şîî fikirlere karşı Sünnî cevaplar vermiş, rayından çıktığını düşündüğü tasavvuf erbabını ikaz gayretine girişmiştir.

Dönemindeki tartışmalarda taraf konumunda bulunan İbn Teymiyye; Hanbeli çizgiden gelen ve te'vilden kaçınarak, nasların zahirini esas almak biçimindeki⁹ Ashâbü'l-Hadis yöntemini benimsemiştir. Genel olarak bu yöntemi kullanan İbn Teymiyye kendisine muhalif olan kişi ve gruplarla, Allah'ın esmasının ve sıfatlarının anlaşılma şekline¹⁰ doğan bazen seviyeli¹¹, bazen de sonu

3 Mian M. Şerif, *İslâm Düşünce Tarihi*, Trc. Ahmet Ünal ve dğr. 2. Baskı (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 2: 19-21.

4 İbn Kesîr, Ebi'l-Fidâi İsmâil, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Beirut: 2007), 16: 191.

5 Makrîzî, Takiyyüddin Ebi'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir el-Ubeydî, *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*, Thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 1: 486.

6 Baybars, Rukneddin Baybars el-Mansûriyed-Devâdâr, *Zübdetü'l-Fikrati fi Târîhi'l-Hicrati*, Thk. Donald S. Richards (Beirut: Neşerâtü'l-İslâmiyyeh, 1998), 331.

7 Derya Örs, (Abdullah b. Ali b. Muhammed Kâşânî'nin) Tarih-i Olcaytu, Yüksek Lisans Tezi (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), 126, 131, 134-135; Bertold Spuler, İnan Moğolları, Trc. Cemal Köprülü (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), 211-212, 266-267; Hanifi Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şîilik* (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2010), 50-51.

8 Örs, (Kâşânî) Tarih-i Olcaytu, 136; Spuler, İnan Moğolları, 125; Mahmud Şakir, Hz. Âdem'den Bugüne İslâm Tarihi, Trc. Ferit Aydın (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1993), 5: 418; Abdüsselam Abdülaziz Fehmi, *Tarihu'd-Devleti'l-Moğoliyye fi İnan* (İskenderiyye: Dârü'l-Meârif, 2002), 218.

9 Ethem Ruhi Fıglalı, "Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler", *İslâmî İlimler Enstitüsü Dergisi* (Ankara: 1980), 4:124-125.

10 Makrîzî, *es-Sülûk*, 2: 79; Şankitî, Muhammed b. el-Muhtar, *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünnî-Şîî İlişkileri*, Trc. İdris Çakmak. 2. Baskı (İstanbul: Mana Yayınları, 2016), 93.

11 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15: 613-614; Ebu'l-Hasan Nedevî, *Tarihu Davet-i Azimet-İslâm Önderleri Tarihi*. Trc. Yusuf Karaca (İstanbul: 1992), 2: 60-65; Muhammed Ebu Zehra, İmam İbn Teymiyye, Trc. Nusreddin Bolelli v.dğr. (İstanbul: İslâmîoğlu Yayınları, 1988), 37.

mahkûmiyetle biten münakaşalara girmiş ve ömrünün son günlerini hapsedildiği Şam kalesinde tamamlamıştır.¹²

İbn Teymiyye, tasavvufun kurumsal yapılar haline dönüşüp tarikatlar biçiminde tezahür ettiği, meşhur mutasavvıflardan Ahmed Rufâî (ö.578/1182), Necmeddin Kübrâ (ö.618/1221)¹³, Hakîm Tirmizî (ö.320/932) ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö.638/1240)¹⁴ gibi kimselerin savunduğu hatmü'l-evliyâ¹⁵ ve vahdet-i vücud¹⁶ benzeri bazı düşüncelerin canlılığını koruduğu bir devirde yaşamıştır.¹⁷ Tasavvuf yolunu, Kitap ve Sünnete uygun yürüyenler bulunduğu gibi, tarikat seyhlerine saygıda asırıya gidilmesi ve bunun zaman içerisinde inanç haline donustugune dair bilgiler tarih kaynaklarında yer almaktadır.¹⁸

İbn Teymiyye, İslâmî ilimlerle meşgul olmuş, sorulan sualleri cevaplamış, Camii Emevî'de kürsü sahibi bir kişi olarak takipçilerini tesir altına almayı başarmıştır. Bidatlere karşı çıkarken uzun soluklu ve mücadelecî bir tutum sergilemek ve tenkide sık başvurmak gibi kişisel özellikleri, onun kuvvetli bir şekilde üzerinde durarak sistematik hale getirdiği Selefi yaklaşımları ile birleşince etkisi yaşadığı dönemi aşan bir şahsiyet tezahür etmiştir.

Selefilik ve Tasavvuf Kavramları

Selefi düşünce; İslâm'ın ilk nesillerini dayanak noktası olarak göyerek, sonraki dönemde ortaya çıkan yeni durumları selef neslini esas alarak karara bağlamak

-
- 12 İbnü'd-Devâdârî, Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek, Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gürer, Thk. Bernad Radtke (Kahire: 1982), 9: 137-138,144; Baybars, *Zübdetü'l-Fikrati fi Târihi'l-Hicrah*, 386; İbnü'l-Verdî, Zeynüddin Ömer b. Muzaffer, *Târîhu İbnü'l-Verdî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyyeh, 1996), 2: 246; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 16: 43-46; Makrîzî, *es-Sülûk*, 2: 401; Nedevis, *Tarih-u Davet-i Azîmet*, 2: 105-106; İbn Abdilhâdî, Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Ukûdu'd-Dürriyye min Menâkib-ı Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, Thk. Ebu Mus'ab Talat (Kahire: Faruk Hadise matbaası, 2002), 13; Âlûsî, Ebu'l-Berekât Hayreddin Numan b. Mahmud Efendi, *Cilâu'l-Ayneyn bi Muhakemeti'l-Ahmedeyn*, Thk. Dani b. Münir (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2006), 31.
- 13 Makrîzî, *es-Sülûk*, 1: 486.
- 14 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15: 231; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1995), 287; Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatları ile Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2011), 129.
- 15 İbn Teymiyye, Ebî Abbas Takiyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, Mecmûu Fetâvâ, Thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım (Medine: Matbaatü Melik Fahd, 2004), 2: 224; Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1992), 528; Mahmud Sa'd Tıblavî, *İbn Teymiyye'de Tasavvuf*, Trc. Ali Durusoy (İstanbul: İnsan Yayınları, 1989), 229-230.
- 16 Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, 189; Ekrem Demirli, *Vahdet-i Vücut, Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 42: 431-433.
- 17 Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 278-301; Henry Laoust, *İslâm'da Ayrılkıcı Görüşler*, Trc. Et-hem Ruhi Fiğlalı-Sabri Hizmetli (İstanbul: Pınar Yayınları, 1999), 300-301; Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 127-128.
- 18 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf ve Tenkit* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2016), 216; Ebu Zehra, *İmam İbn Teymiyye*, 153.

şeklinde özetlenebilir.¹⁹ Tasavvuf ise; hicrî II. asırdan itibaren kavramsallaşmaya başlayan, V-VI. asırlarda kurumsallaşmalar gösteren, İslâm’ın gönül boyutuna ağırlıklı olarak eğilen bir düşünce sistematiği şeklinde tarif edilebilir.²⁰ İslâmî ilimler ayrı birer disiplin formunda incelenmeye başladıktan sonra, tasavvuf kendi müstakil bilim dalında, Selefilik gibi düşünce biçimleri de İslâm Mezhepleri Tarihi bilimi altında zikredilmiştir. Ancak, meselelerin tedahülü söz konusu olunca, “disiplinler arası işbirliği” zarureti doğmaktadır.²¹

İbn Teymiyye’ye göre Tasavvuf Düşüncesi

Çok yönlü bir alim olan İbn Teymiyye, hadis başta olmak üzere fıkıh, tefsir, kelam, itikat, İslâm tarihi ve dinler tarihi gibi İslâmî bilimlerin pek çok alanıyla uğraşmış ve eserler telif etmiştir. Tasavvuf, onun “*Mecmuu Fetâvâ*” adlı eserinde “*Kitâbü’t-Tasavvuf*”²² ismiyle müstakil bir cilt teşkil edecek derece üzerinde durduğu bir ilimdir.

Kavramsal olarak tasavvufu tarif eden İbn Teymiyye, “Tasavvuf” tabirinin hicrî II. Yüzyılda ortaya çıkarak, daha sonraki asırlarda meşhur bir ifade haline geldiğini, ilk defa bu tabiri Süfyân-ı Sevrî ve Hasan Basrî gibi kimselerin kullandığını söylemiştir. Tasavvuf kelimesinin “safâ”, “ehl-i suffa”, “saffu’l evvel” gibi bir takım nispetlerinin bulunduğunu, ancak Basra’da giyilen ve yünden üretilen bir elbiseye izafesinin daha makul olduğunu kabul eder. Çünkü Basra’da yaşayan kimselerin takva, havf ve zahitlik hususunda ileri seviyede olduklarını, buradan hareketle de “zühdüyle meşhur kimselerin” “sûfî” ya da “mutasavvıf” şeklinde ifade edilmesi, bu kişilerin ekseriyetinin giydiği libas yüzündendir demektedir. Tasavvufun “ehl-i suffa” tabirine dayandığı yorumunun ise doğru olmadığını söylemektedir.²³

Ona göre Tasavvuf; muhtelif hakikatleri ile malum halleri bulunan, sınırları ehli dışındakilerce fazla bilinmeyen, dâhil olanlar için sorumlulukları olan, belirli ahlâkî ilkeleri benimseyip, vakıf olunan halleri gizlemek, halk ile cidali terk etmek esasları üzerine kurulmuştur. “Sûfî”, Allah Teâlâ’ya tam teslimiyet içinde, her an tefekkürle yaşayan, dünya nimetleri elde etme telaşında olmayan kişidir. Sûfî, sadakat ehli kimse, sadık bir dosttur. Peygamberlerden sonra insanların efdali sıdk ve istikamet sahibi kimselerdir.²⁴ İbn Teymiyye, tasavvuf ve sûfî kavramlarını son derece müspet olarak tarif etmiştir, aslında o tasavvuf kültürüne yabancı değildir.

19 Ferhat Koca, *İslâm Düşüncesinde Selefilik* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 11; Ahmet Yalçın, *Selefi Düşüncenin Tarihsel Gelişiminde İbn Teymiyye*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi (Kayseri: 2017), 35.

20 Reşat Öngören, *Tasavvuf*, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, 40: 119.

21 Sönmez Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu*, İslâmî İlimlerde Metodoloji Problemi (İstanbul: Ensar Yayınları, 2003), 439.

22 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 11.

23 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 11: 5-6; Âlûsî, *Cilâu’l-Ayneyn*, 114, 118.

24 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 11: 16-17.

Ailesi tasavvuf geleneği mensubu olduğu gibi kendisinin de Kâdirî tarikatının müntesibi olduğu ifade edilmektedir. İbn Teymiyye'nin kabrinin "sûfiyye" mezarlığında olmasının sebebi, kaderin bir cilvesi ya da tesadüften öte, tasavvuf geleneğinin içinde bulunması sayılmıştır.²⁵

İbn Teymiyye'nin tasavvuf konusundaki temel yaklaşımı, hangi meselede olursa olsun selefte bulunmayan uygulama ve düşünce biçimlerine karşı çıkmaktır. Bazı tasavvufî fikirler ve tatbikatlara karşı olmasındaki asıl saik budur. Onun zihniyet yapısının merkezinde bulunan "İslâm'ın başlangıç devrinde yaşayan Müslümanların bunları bilmemesi" delili, tenkide tabi tuttuğu meseleleri ortaya koyduktan sonra gerekçe olarak selef-i salihîn nesline atıflar yapması biçiminde kendini gösterir. İbn Teymiyye'nin gerekçelendirme esnasında sergilediği duruşu, onun zihinsel kategorilerinde selefî düşünce ile tasavvuf ilişkisinin boyutlarının anlaşılmasını sağlayacaktır. Ayrıca kendisini "tasavvuf düşmanı" kabul edenlerin bu ithamda haklı olup olmadıkları da netleşecektir.

İbn Teymiyye, devrinde yaşayan tasavvuf erbabı ile tartışmalara girmiş, bazı görüşlerine itiraz etmiş, özellikle avam tabakası durumundaki sûfî taifesini, bidat ehli olmakla itham etmiştir. Onun sergilediği bu yaklaşımları toptan olarak tasavvufu iptal niyetinin bir eseri gibi değerlendirmek, onu anlama konusunda sübjektif davranılması, yakın tarih açısından da müsteşriklerin etkisinde kalınmasının bir neticesidir. Kurumsal yapılar olarak teşekkül eden tarikatların görüldüğü, teke ve zaviyelerin yaygınlık kazandığı bir ortamda onun yaptığı eleştiriler, İslâm inanç sistemini yabancıların tasallutundan muhafaza gayretine benzemektedir. Tenkit ederek düzeltmeye çalıştığı hareket ve düşünceler, özelde tasavvuf erbabına ait olsa da umum olarak tüm Müslümanlara aittir. İbn Teymiyye'nin getirdiği eleştiriler aslında onun ihya ve asla rücu hareketinin bir parçasıdır.²⁶

Genel çerçevede tasavvuf yaklaşımını izaha çalıştığımız İbn Teymiyye'nin aynı konudaki eleştirel yaklaşımlarına bakış, onun Selefîlik düşüncesini tasavvuf eleştirileri üzerinden okuma imkânı sunacaktır. Bu sebeple onun eleştirel tasavvuf görüşlerini inceleyeceğiz.

İbn Teymiyye'nin Tasavvuf Eleştirisi

Tenkît yönü kuvvetli olan İbn Teymiyye'nin tasavvuf eleştirisini dört başlıkta değerlendirmek mümkündür. Bunları; evliyânın kerameti, İbn Arabî ve vahdet-i vücud, Hallac-ı Mansur ve diğer mutasavvıflar, hatmü'l-evliyâ şeklinde ifade edebiliriz.

25 İbnü'l-Verdî, *Târîh*, 2: 278; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 15: 509; George Makdisî, *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*, Trc. Hasan Tuncay Başoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2007), 194; Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2012), 391.

26 İbn Teymiyye, *İktizâ's-Sırâtü'l-Müstakîm*, Thk. Nasır b. Abdülkerim (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, tsz.) *Sırâtü'l-Müstakîm*, kitabın pek çok bölümü Müslümanlarda görülen bidatlerden bahseder; Tıblavî, *İbn Teymiyye'de Tasavvuf*, 111; Hatice K. Arpağuş, *Osmanlı ve Geleneksel İslâm* (İstanbul: İFAV, 2014), 235; Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 391.

Evliyânın Kerameti

Keramet, cahil tasavvuf erbabı arasında bir istismar aracı olması münasebetiyle İbn Teymiyye'nin gündemine girmiştir. Bu konuda kaleme aldığı eserin ismi "*el-Furkân beyne Evliyâu'r-Rahmân ve Evliyâu's-Şeytan/Allah'ın Dostları ile Şeytanın Dostları Arasındaki Fark*"tır. Bu eserinde ashab-ı kiram ile diğer bazı kimselerin kerametlerini dile getirmiştir. Gerçek evliyânın kerameti denizde yürümek, havada uçmak gibi basit şeyler değildir, asıl kerametleri Allah'ın emir ve nehiyelerine uymalarıdır.²⁷

Abdülkâdir Geylânî'nin "*Fütûhu'l-Gayb*" adlı risalesini şerh eden İbn Teymiyye, onun için "*kerâmetleri tevâtüren sâbittir*" cümlesini kullanmıştır.²⁸ "*Allah'ın dostları, Hz. Peygamber (sa.) vasıtasıyla hidâyeti bulan, muttaki kimselerdir, marufu yerine getirir, münkerden kaçınır, Allah Teâlâ da onları melekleri ve ruh ile destekler, takvâ sahibi olmaları sebebiyle Allah Teâlâ tarafından ikram edilen kerâmetleri vardır*" demiştir.²⁹

İbn Teymiyye, "*tanıdığım çokları var ki sözleri doğru, takva sahibi ve zahit kimseler olup, âbid kimselerdir. Gerçek velâyet sahibi, iman ve takvada, gizli-aşıkâr daima Allah'ın elçilerine tâbîdir.*" cümlesinden sonra "*Ebû Süleyman Dârânî, Fudayl b. İyâz, Ma'ruf Kerhî, İbrahim b. Ethem, Sırrı Sakatî, Cüneyd b. Muhammed gibi meşâyihî, Şeyh Hammad, Şeyh Abdülkâdir, Şeyh Ebû'l-Beyan gibi istikamet sahipleri hayırla anar. Bunlar havada uçan ve suda yürüyen sâlikin şeriat dairesinden hurucuna izin vermezler. Sülûk ehlinin görevi emre itaat, nehiy olunandan kaçınmaktır. Kitap, Sünnet ve selefî icması buna delalet etmektedir.*"³⁰

Hakiki keramet ehlinin vasfı bu olduğu halde bazılarının, günahkâr hatta İslâm dairesi dışında bulunan gayrimüslim kimselere de Allah Teâlâ'nın kerâmet verebileceğini düşündüklerini, ancak gerçekte bu haller sihir ve kehanet sahiplerinin durumu gibi şeytanî hallerden başka bir şey değildir.³¹ Ateşte yürüyen bir kimse, şayet bidat ehlinde ise ona itibar edilmez.³² Netice itibarıyla sûfî kimselerdeki haller Kitap ve Sünnet ile selef-i sâlihîn anlayışına uygun olmalıdır.³³

İbn Teymiyye, itikatta doğru yol üzerine olmak gerektiğini, bâtlı düşüncelere sarılan mutasavvıfların hevâ ve hevesin emrine gireceğini ve menhiyatı işle-

27 İbn Teymiyye, *el-Furkân beyne Evliyâu'r-Rahman ve Evliyâu's-Şeytan*, Thk. Abdurrahman b. Abdülkerim el-Yahya (Riyad: Darül Fazilet, ts.), 312; Seyyid Muhammed b. Alevî el-Malîkî, *Mefâhîm*, Trc. Hasan Ali Yaşar (Kayseri: Netform, 1428), 216; Ali Hoşafçı, *Selefîler ve Tasavvufçuların Görüşleri* (İstanbul: Yasin Yayınları, 2009), 106-107.

28 İbn Teymiyye, *Fütûhu'l-Gayb Şerhi-Abdülkâdir Geylânî Külliyyatı içinde*, Trc. Dilaver Gürer (İstanbul: Gelenek Yayınları, 2012), 727; Âlûsî, *Cilâu'l-Ayneyn*, 216.

29 Âlûsî, *Cilâu'l-Ayneyn*, 114,118.

30 İbn Teymiyye, *Fütûhu'l-Gayb Şerhi*, 760; Ali Biraderoğlu, *Oportünizmin İtham ve İlzâmı-1* (Kayseri: Kevvakfı Yayınları, 2015), 244.

31 İbn Teymiyye, *el-Furkân*, 328; İbn Teymiyye, *Şezerâtü'l-Belâfîn* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.), 288-289.

32 Nedevî, *Tarih-u Davet-i Azîmet*, 2: 90.

33 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 11: 7-10.

mekten çekinmeyeceğini anlatır.³⁴ Tasavvufî ilim yollarından bilgi elde eden hiç birinin Ömer b. Hattab'tan daha efdal olamayacağını, halbuki onun durmaksızın Allah ve Rasûlünün yolunda olduğu açıktır. İbn Teymiyye, keşf ve ilham gibi bilgi kaynaklarını sorgulamış, "keşf âlemine dalan kişi bazı şeyleri görüp işitir, uyku haline benzeyen ve nefiste mevcut olan şeyi herkes bilebilir. Lâkin hariçte ayan olanı başka şahıslar görür, ancak insanın hayâlinde olanı kendisinden başkası görmez" demiştir.³⁵

İbn Arabî ve Vahdet-i Vücut

İbn Teymiyye ile İbn Arabî yakın dönemde yaşamıştır. İbn Teymiyye, İbn Arabî'nin vefatından yirmi sene sonra dünyaya gelmiştir. İbn Teymiyye'ye gösterilen tepkinin temel sebebi, İbn Arabî ve bazı düşüncelerine yaptığı tenkitleridir. İbn Arabî'nin eleştirilmesi sevenlerince reddedilmiş ve İbn Teymiyye hakkında, bir İbn Arabî eleştirmeni yerine tasavvuf düşmanı yaftası takılmaya çalışılmıştır. İbn Teymiyye, İbn Arabî'yi sıradan bir insan gördüğü için eleştirmekte bir beis görmemiştir. Özellikle İbn Arabî'nin ve muhiplerinin savunduğu vahdet-i vücut düşüncesini reddetmiş, İbn Arabî tarafından ileri sürülen "evliyâ bilgiyi, peygambere gelen vahiy meleğinin aldığı kaynaktan alır" biçimindeki düşüncelerine karşı çıkmıştır. İbn Teymiyye'nin İbn Arabî'ye muhalefeti, bilinçli bir tercih ve tutumdur. Onun, *Füsûs* ve *Fütuhât* gibi meşhur teliflerini mütalaa ettikten sonra kendi fikirlerini izaha çalışmıştır³⁶ ve kendi görüşlerinin yer aldığı "*er-Reddul-Akvaam alâ mâ fi Kitâbi Fusûsu'l-Hikem*" isimli eseri kaleme almıştır.

İbn Teymiyye, İbn Arabî muhiplerinden biri olması nedeniyle tenkit ettiği Nasr el-Menbecî'ye bir risale yazmış ve burada "*vahdet-i vücut fikrinden Müslümanları korumanın, Moğollarla savaşarak onlardan korumak kadar elzem*" gördüğünü ifade etmiştir. İbn Teymiyye vahdet-i vücut'u benimseyen kimselerin yorumlarını hakkında "*İbn Arabî, vahdet-i vücut fikrini benimseyenler arasında kelâmı en güzel ve İslâm'a en yakın olanıdır*" demiştir.³⁷ Vahdet-i vücut fikrini savunanlardan çoğunun, tevhid mevzuunda İslâm ümmetin âlimlerine muhalefet ettiklerini ve kadîm ve muhdes arasında fark görmediklerini, bütün eşyayı mabud konumunda görüp ibâdet ettiklerine dâir kendi ifadelerinin olduğunu belirtmiştir. İbn Teymiyye; öncelikle İbn Arabî'yi, İbn Seb'in (ö.667/1269) ve muhiplerini, Sadreddin Konevî (ö.673/1274), İbn Fârid (ö.632/1234), Tilimsânî (ö.690/1291) ve benzerlerini vahdet-i vücut düşüncesini müdafaa edenler diyerek saymış, bu kimselerdeki

34 Nedevî, *Tarih-u Davet-i Azimet*, 2: 103.

35 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 13: 74-77.

36 İbn Teymiyye, *el-Furkan*, 198; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-Dürrer*, 9: 143; Âlûsî, *Cilâu'l-Ayneyn*, 88-96; Nedevî, *Tarih-u Davet-i Azimet*, 2: 92-93,190; Tıblavî, *İbn Teymiyye'de Tasavvuf*, 108-109.

37 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 2: 470.

esas yanlısın “selefin bilmeyip, inanmadığı” şeyleri savunmak, dolayısıyla İslâm dışı düşünceleri Allah’ın dinine ilave etmekle suçlamıştır.³⁸

İbn Teymiyye, İbn Arabî’nin üvey oğlu Sadreddin Konevî için, “İslâm şeriatından uzak bir kimse” demekte, Tilimsânî isimli zatın haramları helâl kabul saydığını belirtmekte, İbn Seb’in’e ise, bu iki kişiden daha derin bir sapıklık içinde olduğu gerekçesiyle karşı çıkmaktadır.³⁹ 709/1309 yılında İskenderiye’ye geldiğinde burada karşılaştığı Seb’niyye mensuplarının vahdet-i vücud yaklaşımlarının halk içinde yayıldığını gören İbn Teymiyye, yaklaşık sekiz aylık ikameti boyunca bu fikirlerle mücadele etmiş, pek çok Seb’niyye müntesibini inançlarından dönme noktasına getirdiği kaydedilmiştir.⁴⁰

Vahdet-i vücud düşüncesi, savunanlardan bazılarının bütün varlığı “bir” kabul etmesi, neticesinde helâl-haram kategorilerinin olmadığı, bunun da insanları şer’î kuralları yok saymaya götürebileceği için net bir biçimde İbn Teymiyye tarafından tenkit edilmiştir. İbn Teymiyye, İbn Arabî takipçilerinden Tilimsânî’ye izafe edilen lafızlara yer verir, “Kur’ân şirklerle doludur, çünkü o Rab ile kul arasında ayırım yapmaktadır. Tevhid ancak bizim sözlerimizdedir”, bir keresinde, ölmüş bir uyu köpeğin yanından geçiyorduk, bu da Allah’ın varlığının kendisi midir? Diye sorulunca Tilimsânî: “O’nun zatından başka bir şey var mı? Her şey Allah’ın zatının içindedir” dedi. Yine, “Madem varlık birdir, neden hanım helâl, annesi haramdır? Sorusuna vahdet-i vücud fikrini savunanlardan bazılarının; “bize göre hepsi birdir, ama gözleri perdeli kişilerin “anne haram mıdır?” şeklindeki sorularına “evet haramdır” cevabını veriyoruz” dedikleri nakledilir.⁴¹

Görüldüğü üzere İbn Teymiyye’nin tenkidine maruz kalan mutasavvıflar bulunmaktadır. Öte yandan onun sitayişle bahsettiği Ahmed er-Rufâî, Şakîk-i Belhî, İbrahim Ethem, Fudayl b. İyâz, Sırrı Sakatî, Hasan el-Basrî, Bişr-i Hafî (ö.227/841), Râbiatü’l-Adeviyye, Abdülkadir Geylanî ve Şeyh Adî b. Müsâfir gibi isimler de eserlerinde geçmektedir.⁴² Onun tenkit ettiği ve övgüyle bahsettiği iki grup mutasavvıflar arasında belirleyici unsur, selefin bilmediği ve sonradan ortaya çıkan bidatler karşısındaki tutumlarıdır. Bu gerekçeyle itikadî bidat saydığı vahdet-i vücud düşüncesini sonraki sûfilerin gereksiz ilavelerinden görmüş, Kur’ân ve Sünnete ters olan hulûl ve varlığın esas itibarıyla “bir” olduğu anlayışı olan ittihadiyye düşüncesini Yunan ve Hind etkisinde kalan müteahhirîn sûfilerin yanlışları saymıştır.⁴³

38 İbn Teymiyye, *Şezerâtü’l-Belâtin*, 287; İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 2: 471; İbn Teymiyye, *Red ale’l Mantıkiyyîn*, 226; Şerif, *İslâm Düşünce Tarihi*, 2: 42; Tıblavî, *İbn Teymiyye’de Tasavvuf*, 110-111,227.

39 Âlûsî, *Cilâu’l-Ayneyn*, 108,112; Nedevî, *Tarih-u Davet-i Azimet*, 2: 96-101.

40 Nedevî, *Tarih-u Davet-i Azimet*, 2: 128.

41 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 2: 472; Âlûsî, *Cilâu’l-Ayneyn*, 108-109; Nedevî, *Tarih-u Davet-i Azimet*, 2: 92-96.

42 Mustafa Kara, *İbn Teymiyye’nin İlk Sûfilere ve Tasavvuf Klasiklerine Bakışı*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1/1 (Bursa: 1986), 65-66.

43 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 2: 299; Âlûsî, *Cilâu’l-Ayneyn*, 105; Nedevî, *Tarih-u Davet-i Azimet*, 2: 123.

İbn Arabî, muhiplerinin düşüncelerini etkilediği gibi İbn Teymiyye'nin de talebeleri onu izlemiştir. İbn Teymiyye'nin öğrencisi Zehebî "vahdet-i vücud âlimlerinin önderi" dediği İbn Arabî'nin⁴⁴ meşhur eseri *Füsûsü'l-Hikem* için kendisinin söylediği bir cümleyi zikretmektedir; "Şam'dayken rüya âleminde Rasûlallah (sa.) bana *Füsûsü'l-Hikem*'i vererek, "kalk bunu halka beyan et" dedi"⁴⁵ ve "Fütûhât-ı Mekkiyye'nin tertibi, benim tercihim ve reyimle kaleme alınmamış, yazılanların tamamı, ilham meleşinin diliyle Allah Teâlâ tarafından yazdırılmıştır"⁴⁶ sözleri ve "varlığın birliği" anlamındaki vahdet-i vücud fikri gibi tartışmaya açık şeyler söylemiştir. Sonuçta kamuoyuna mâl olan ifadeler ve düşünceler tartışılmış, tartışılmış, bazıları tarafından fiskına hükmedilirken kimileri de dinî miyasa muhalif görülmüştür.⁴⁷ Yine Zehebî *Füsûs* hakkında; "Eğer bu kitapta küfür yoksa dünyada hiçbir yerde yoktur" demiştir.⁴⁸ Meşhur hanefî âlim Aliyyü'l-Kârî, vahdet-i vücudu ehl-i ilhadın görüşü olarak telakki etmiş ve ilzam etmek için bir reddiye yazmıştır.⁴⁹ İbn Teymiyye, şahsi olarak da İbn Arabî'yi şiddetle eleştirmiş, cahillikle itham etmiştir.⁵⁰ Neticede görülen o ki İbn Arabî, muteber kabul edilen başkalarınınca da tenkit edilmiştir.⁵¹

Muhittin Uysal, İbn Arabî'nin eserlerinde asılsız bazı haberlerin bulunduğunu söylemektedir.⁵² Bunlardan anlaşıldığı üzere İbn Arabî, tarih boyunca farklı pencerelerden bakılan, değerlendirilen bir kişidir. İbn Teymiyye'nin İbn Arabî hakkındaki tenkitleri de bu bağlamda değerlendirilmelidir kanaatindeyiz.

Hallac-ı Mansur ve Diğer Mutasavvıflar

İbn Teymiyye, sadece İbn Arabî'yi değil, fikirleri şer'î bakımdan sıkıntılı olduğunu düşündüğü diğer sûfilere de tenkit etmiştir. Bu bağlamda Hallacî Mansur'un (v.309/922) "ene'l-hakk" ifadesini kullandığında onun diliyle asıl konuşanın Hak Teâlâ olduğunu, Hallac'ın "velîlerin sonuncusu-hatmül-eoliyâ" olduğu iddiasını dillendiren şahsa, "onun velayetine dâir sözün merdut olduğunu" zira fakihler onun

44 Hayreddin Ziriklî, *el-Âlâm-Kâmusu Terâcim* (Beirut: Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 1997), 6: 281.

45 Muhyiddin İbn Arabî, *Füsûsü'l-Hikem*, Thk. Ebu'l-Ala Affî (Beirut: Daru'l-Kitabi'l-Arabiyye, 1946), 47; Nuri Gençosman, *Füsûsü'l-Hikem* tercümesi (Ankara: MEB Yayınları, 1964), 3; Hamza Kılıç, *Füsûsü'l-Hikem* tercümesi (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 15.

46 Uysal, eserinde bu bilgiyi aldığı kaynakları vermektedir. İnternet üzerinde söz konusu hususu dile getiren çok sayıda site bulunmaktadır. Bkz. Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 318.

47 Ömer Nasuhi Bilmen, *Tabakatü'l Müfessirîn* (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1974), 2:508.

48 Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru Âlâmi'n-Nübelâ* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 23: 48.

49 Aliyyü'l Kârî, *Reddü Ale'l-Kâilîn bi Vahdeti'l-Vücut*, Thk. Ali Rıza b. Abdullah b. Ali Rıza (Dimeşk: Dâru'l-Memun li't-Tüuras, 1995), 13.

50 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 2:147; Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 313-318.

51 Âlûsî, *Cilâu'l-Ayneyn*, 89; İmam Rabbanî (ö.1034/1624) de İbn Arabî eleştirmiştir. "Bize lazımlar Hz. Muhammed Arabî'nin (sa.) sözlerine uymaktır. Biz naslara yapışırız, fusslara değil. Fütûhât-ı Medeniye (Peygamber efendimize gelen vahiy) var iken, *Fütûhât-ı Mekkiyye*'ye ihtiyacım yoktur" demektedir. Bkz. İmam Rabbânî, Ahmed Farukî Serhendî, *Mektubât-ı Rabbânî* 100. mektup, Trc. Kasım Yayla (İstanbul: Merve Yayınları, 1999), 1: 232.

52 Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 342-346.

katli yönünde verdikleri fetvada müttefiktir. Kişinin Allah'ın evliyâsından olduğunun tezahürü inanç ve takvâsıdır, takva ve imanı kuvvetli olan bir kişi mülhitlerin "hulûl ve ittihad" benzeri sözlerinden uzak durması gerektiğini, söylemiştir.⁵³

Tasavvufta sık gündeme getirilen mevzulardan biri de zâhir-bâtın ayrılığıdır. Bu ayrılığa dayanarak şeriat kuralları ihlal edilmeye başlanınca İbn Teymiyye de muhalefetine başlar. Buna misal olarak Ebû'l Hasen Şâzelî'yi (v.656/1258) verebiliriz. Yaratılmış varlıklar üzerine kalem edilebileceği yönündeki ifadesi, taraftarlarınca tevil edilerek caiz görülmeye kalkıldığında İbn Teymiyye itiraz etmiş ve dinin kurallarının zâhir-bâtın ayırımına giderek çiğnenemeyeceğini söylemiştir.⁵⁴

İbn Teymiyye, hadis külliyatında bulunmadığı halde bazı tasavvuf eserlerinde görülebilen rivayetlere getirilen "naklen sahih olmasa da keşfen sahihtir" benzeri ifadelerle karşı çıkmıştır. İbn Arabî'nin *Fususul-Hikem*'de naklettiği "Âdem, su ile çamur arasında iken ben nebî idim"⁵⁵ şeklindeki ifadenin doğru olmadığını, hiçbir muteber hadis kaynağında yer almayan bu sözün bâtil olduğunu dile getirmiştir. *Müsned*'de geçtiği üzere, peygamberimize sorulan "Yâ Rasûlallah, sen ne zaman nebî oldun? Ya da nebî yazıldın? Denildiğinde o, Âdem ruh ile cesed arasında iken" rivayetini zikretmiştir.⁵⁶ Rasûlullah'ın (sa.) Tebuk dönüşünde "küçük cihattan büyük cihada dönüyoruz, dikkat edin o nefisle cihattır" şeklindeki ifadenin de gerçek olmadığını, bu sözün de muteber muhaddislerin eserlerinde bulunmadığını, Rasûlullah'ın (sa.) kendi tabikatının bu sözü nakzettiğini, Kur'ân'daki ayetlerin sarih ifadelerine göre en büyük cihat kâfirlere karşı cihattır ve bu husus gayet açıktır.⁵⁷

Hatmü'l-Evliyâ

İbn Teymiyye, şer'î delillerde bulunmayan mamul düşünceleri tenkit etmiştir. Bir Kur'ân tabiri olan "evliyâ" lafzının tamlama biçiminde kullanılıp, Kur'ân'da geçmeyen "hatmü'l-evliyâ" ifadesi şeklinde kullanılması bunlardan biridir.⁵⁸ Kitap ve Sünnette geçen "hâtemü'l-enbiyâ"⁵⁹ tabirinden mülhem bu ifade, Hakîm Tirmizî (v.320/932) tarafından dile getirilmiştir. Kendisi "hermetik dünya görüşünden ilk etkilenen mutasavvıflardan biri"⁶⁰ olarak görülen Hakîm Tirmizî'nin ifadesinde "hatmü'l-evliyâ" nebilere neredeyse onlara dâhil olacak kadar yakındır. Nebilerin kaynağından beslenir. Nebiler için nübüvvet, veliler içinse velayet akdi söz konusudur. Nebiler, Cebrail'in getirdiği vahiyden emin olduğu gibi, veliler de

53 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 2: 294,296,476; Âlûsî, *Cilâu'l-Ayneyn*, 103-104; Tıblavî, *İbn Teymiyye'de Tasavvuf*, 104-107.

54 Âlûsî, *Cilâu'l-Ayneyn*, 84.

55 İbn Arabî, *Füsûsül Hikem*, 214; İmam Rabbanî, *Mektubatı Rabbanî* 44. mektup, 1: 137.

56 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 2: 147,238; Tıblavî, *İbn Teymiyye'de Tasavvuf*, 229.

57 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 11: 197; Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 508-510; Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi* (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 327.

58 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 2: 224; Ateş, *İslâm Tasavvufu*, 528; Tıblavî, *İbn Teymiyye'de Tasavvuf*, 229-230.

59 Ahzab, 33/40; Buhârî, *Menâkıb*, 18.

60 Salih Çift, *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008), 117.

kendilerine gelen sekîne aracılığıyla emin kılınır. Allah, onların dünya ve ahirete ait nefsânî arzularını yok eder. Allah'ın velileri masumdur. Allah Teâlâ ile huzurunda karşılıklı konuşur. "Hatmü'l-evliyâ", Allah'ın verdiği özel bir makam olup bütün evliyânın efendisi konumundadır. Şefaât yetkisi ona mahsustur. Allah'a ettiği hamdü senâ konusunda bütün evliyâ onun üstün ilmini itiraf ederler. Bütün peygamberlerin, son peygamberin üstünlüğünü tasdik ettikleri gibi diğer veliler de hâtemü'l-evliyânın üstünlüğünü kabul eder. Kıyâmet anında bütün evliyâ ona muhtaçtır, elindeki velâyet mührü ile diğerlerini korumaya gelecektir.⁶¹

Düşüncelerini bu şekilde ortaya koyan Hakîm Tirmizî, görüşlerini desteklediği ayet ve hadislerle sık sık zorlama te'viller yapar. Felsefî yaklaşımlarla ele aldığı nübüvvet-velâyet, bâtını önceleyerek sergilediği zâhir-bâtin ayrımı ve hatmü'l-evliyâ anlayışıyla içerik olarak Şiî imâmet fikrini benimsemesi, Şia etkisinde olduğu biçiminde yorumlanmaktadır.⁶²

İbn Arabî de "hatmü'l-evliyâ" anlayışını dile getirenlerdendir. Ancak hatmü'l-evliyâ olarak kendisini gördüğü söylenmiştir.⁶³ Ona göre; peygamberlik bitmiş, velâyet ise sürmektedir. Nübüvvet, velâyet biçiminde sürmektedir. Aslında bütün peygamberler evliyâdır. Velâyetin umumi olmasından dolayı Allah'ın bütün elçileri hâtemü'l-evliyâ kandilinden nur alır. İbn Arabî şöyle der: "Bu ilim, sadece peygamberlerin hâtemi ile velilerin hâtemine mahsustur, nebî ve rasûller bunu ancak hâtemü'r-Rasûlün kandilinden görür. Evliyâ ise ancak hâtemü'l-velinin kandilinden görür. Hatta rasûller onu ancak hâtemü'l-evliyânın mişkâtından görür, çünkü nübüvvet ve risâlet kesilmiş, velâyet ise ebedî olarak kesilmeyecektir. Allah'ın elçileri de veli oldukları için bahsedilen ilmi ancak hatmü'l-evliyânın kandilinden görür. Hâtemü'l-evliyâ, hâtemü'r-rusulün getirdiği ahkâma uysa dahi bununla makamı küçülmez ya da bir tenâkuz da teşkil etmez. O, bir veçhile aşağıda olsa dahi bir veçhile yukarıdadır. Şeriatın zâhirinde bizi teyit eden örnekler bulunmaktadır. Bedir esirleri ve hurmaların aşılınması meselelerindeki Ömer b. Hattab'ın (ra.) üstünlüğü açıktır."⁶⁴

İbn Teymiyye, hatmü'l-evliyâ fikrini izah için dile getirilen ifadelerin, halkı aldatmaya uğraşan bir grubun Kur'ân'daki "hâteme'n-Nebiiyyin" tabirine kıyas

61 Hakîm Tirmizî, *Hatmü'l-Evliyâ*, Haz. Salih Çift (İstanbul: 2006), 117-118, 134, 136, 85, 91, 99, 174; Tıblavî, *İbn Teymiyye'de Tasavvuf*, 238.

62 Çift, *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*, 135,121.

63 Ebu'l-Alâ Afîfî, *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*, Trc. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayınları, 2011), 239; Ebu'l-Alâ Afîfî, *Tasavvuf-İslâm'da Manevî Hayat*, Trc. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal (İstanbul: İz Yayınları, 2015), 274-275.

64 İbn Arabî, *Füsûsü'l-Hikem*, 62; Ateş, *İslâm Tasavvufu*, 530; Tıblavî, *İbn Teymiyye'de Tasavvuf*, 238; Serrac (v.378/988), Nebi-veli mukayesesi yapıp veliliği üstün görerek, Hızır-Musa (Kehf, 18/65-82) kıssasını buna delil gösterenlerin sapıtmuş olduğunu söyler. Bkz. Ebu Nasr Serrac Tûsî, *el-Lümâ-İslâm Tasavvufu*, Trc. Hasan Kamil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 149,505,460; Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Menâhicü'l-Arifin*, Trc. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1981), 13,15.

yaparak söyledikleri, velilerin en faziletlisi manasındaki “*hâtmü'l-evliyâ*” anlayışı zandan başka bir şey değildir, demektir.

İlk defa Hakîm Tirmizi'nin, kendi eserinde söz etmesiyle başlayıp, müteahhin arasında hatmü'l-evliyâ olduğunu iddia edenler çıkması, konuyu abartanların ise “*hatmü'l-evliyâ*” makamında oturan kişinin marifetullah açısından “*hatmü'l-enbiyâ*”dan üstün olduğunu söyleyenlere karşı İbn Teymiyye, bu tarz bir yaklaşımın mühlitlere ait olabileceği, Yahudi ve Hıristiyanlar arasında benzeri düşüncelerin bulunduğunu,⁶⁵ müminler için ise tamamen abesle iştiğal etmek sayıldığını, sonuç olarak hatmü'l-evliyâ anlayışının Kitap ve Sünnete, selef-i salihîn ve ümmetin imamların icmâsına muhalif olduğunu belirtmiştir.⁶⁶

İbn Teymiyye, tasavvuf edebiyatında kullanıldığı şekliyle fenâ ve bekâ anlayışının sahâbe zamanında bilinmediğini söylemiştir.⁶⁷ Müminlere hakiki yardımcı Allah olduğundan, başka biri için “gavs” ve benzeri ifadelerin kullanılmasının câiz olmadığını, şayet yer ehlinde birinin sıkıntıları giderdiği, arzuları gerçekleştirdiği ve bunun silsile ile gavsba bağlı bulunduğunu söylerse bu kimse yalancıdır, dalalettedir, hatta şirke düşme ihtimali bile vardır. “Zamanın kutbu” diye bir kişinin mutlak olarak bulunması gerektiğini, “*kırklar*” olarak anılan “*ricâlü'l-gayb*” inanışının tasavvuf edebiyatına Hıristiyanlık, Râfizilik ve gulat-ı Şia'dan geldiğini savunmuştur. Allah'ın gönderdiği fakat insanların görmediği, bulutların üzerinde, Muhammed b. Hanefiyye gibi Ravza dağında, Lübnan dağlarındaki kayıp kırk kişi gibi insanlar yoktur. Bunların tamamı uydurmadır. Allah Teâlâ bir kulu için bazen âdetini değiştirebilir, düşmanlardan korumak için onu insanlardan gizleyebilir. Bu gibi hususlar vâkî olsa da insanlar bunu bilemez. Hak ile kul arasında gizlidir.⁶⁸

Şeytan insanları aldatarak, kendisinin “*ricâlü'l-gayb*” olduğu zehâbına kaptırır. Ricalü'l-gayb cinlerdir. Onların insan olduğunu zannedenler vardır. Bu cinler, insanları aldatarak kendisinin Hızır, İlyas, Hz. Muhammed (sa.), İbrahim Halil ya da Mesih olduğunu, bazen de Ebû Bekir, Ömer ya da bir şeyh olduğunu söyler. Bazı haller de yaşatabilir, ona yiyecek ya da içecek ikram edebilir ki bu kerâmet zannedilir. İbn Teymiyye, buna benzer pek çok hadiseyle karşılaştığını söylemektedir.⁶⁹

65 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 13: 29.

66 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 11: 223,373; Süleyman Ateş, *İş'arî Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 286-294; Ali b. Osman Cüllâbî Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, Haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: 2010), 303, 12 nolu dipnot; Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 151; Bu konu üzerinde İmam Gazzâlî (v.505/1111), İmam Rabbânî ve Taşköprülüzade de görüş bildirmiştir. Bkz. İmam Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, 260. mektup, 1: 513,518,520,522.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Mevzuatü'l-Ulûm* (İstanbul: Üçdal Yayınları, 2011), 1: 730-731, 2: 1294; ayrıca Bkz. Çağfer Karadağ, *Nübüvvet*, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, 20: 518.

67 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 10: 59-60, 228.

68 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 11: 437-444; İbn Teymiyye, *Ziyâratü'l-Kubûr ve'l-İstincâdü bi'l-Makbûr* (Tanta: Dâru's-Sahabeti li't-Türâs, 1992), 44-50.

69 İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, 13: 71-72.

Sonuç

İbn Teymiyye “selefî söylem”in dillendirilmesinde ve ihyâ edilmesinde kendisinden sonra da etkisi devam eden önemli bir şahsiyettir. Yaşadığı devirde sosyal, siyasi ve dini olaylara müdahaleci bir tavır sergilemiştir. Halkın teveccühünü kazandığı gibi çağdaşları olan ilim erbabı ile ilmî münazaralar yapmıştır. Devrinin dini ve siyasi karmaşası içerisinde söz sahibi bir kişi olarak, İslâm dininin itikadî ve amelî ilkelerinin korunmasında hassasiyet göstermiş, bidat olarak değerlendirildiği inanç ve uygulamalara karşı söylem ve eylem içerisinde olmuştur.

İbn Teymiyye’nin yaşadığı devrede içtimai problemlerin yoğunluğu neticesinde, insanlar maddi-manevi sığınaklar aramaktadır. Bu boşluğu dolduran sosyal yapılar olarak tasavvufî hareketler kurumsal ve toplumsal olarak genişleme içerisinde. Tasavvufun yoğunluğu nispetinde mensuplarının tamamında bilgi düzeyinin de yükseldiğini söylemek gerçekçi görünmemektedir. Bu şartlar altında İbn Teymiyye, sahip olduğu İslâmî gayretin bir neticesi sayabileceğimiz tenkit faaliyetleri bağlamında tasavvuf erbabı ve fikirleri üzerine eğilmiş, şer’î ahkâma uymadığını düşündüğü hususları dile getirmiş ve yazmıştır.

Hatmu’l-evliyâ fikrinin ilk savunucusu olan Hakîm Tirmizî ile kendisinin çağdaşı sayılabilecek İbn Fariz, İbn Arabî, Sadreddin Konevi, Tilmisânî gibi kişiler ve bunların vahdet-i vücud, hatmü’l-evliyâ, fenâ-bekâ, kutup, gavs, ricâlü’l-gayb ve kırklar gibi düşüncelerine eleştiriler getirmiştir. İbn Teymiyye’nin mutasavvıflar ve bunlara ait fikirlere karşı yaptığı eleştirilerinde kullandığı mihenk; Kitap ve Sünnete uymak ile birlikte zikrettiği temel delili “selef neslinin bilmesi ve uygulaması” olmuştur. Kısacası İbn Teymiyye İslâm’a uymadığı düşündüğü konuları selefî bir yaklaşımla bertaraf etmeye girişmiştir.

Tahkik ehli bir kişi olan İbn Teymiyye, tasavvuf eleştirilerinde tamamen imha ve iptal amacı gütmemiş, lokal operasyonlar yapmayı tercih etmiş, şer’î nasrlara karşı gördüğü bazı şahıs ve düşünceleri tenkide tabi tutarken, toptancı bir yaklaşımdan ziyade irdeleme ve analiz yöntemini benimsemiştir. Eleştirdiği kişinin müspet yönlerini ifade etmekten de çekinmemiştir. Ne yazık ki kendisini anlamayan taraftar ve muhaliflerince “tasavvuf düşmanı” addedilmiştir. İbn Teymiyye’nin tasavvufî yönünün olduğu, Kadirî yoluna mensubiyeti kuvvetle muhtemeldir. Tarihi bir kişinin kendi yaptıklarından daha önemlisi onu doğru nakletmek, tarihi hakikatleri mümkün olabildiği oranda yakalayabilmek gerekmektedir. Tarihi şahsiyetler, taraftarları ya da aleyhtarlarına göre değil de kendilerinin ortaya koyduğu eser ve fikirlerine göre değerlendirilirse en doğru yol tutulmuş olur.

Kaynakça

- Aliyyü'l Kârîf (1995). *Reddü Ale'l-Kâilîn bi Vahdeti'l-Vücut*. Thk. Ali Rıza b. Abdullah b. Ali Rıza. (Dimeşk: Dârü'l-Memun li't-Türas.
- Âlûsî, Ebu'l-Berekât Hayreddin Numan b. Mahmud Efendi (2006). *Cilâu'l-Ayneyn bi Muhakemeti'l-Ahmedeyn*. Thk. Dani b. Münir. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye.
- Arpaguş, H. (2014). *Osmanlı ve Geleneksel İslâm*. İstanbul: İFAV.
- Ateş, S. (1992). *İslâm Tasavvufu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyatı.
- Ateş, S.(1974). *İş'arî Tefsir Okulu*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Baybars, Rukneddin Baybars el-Mansûrîed-Devâdâr (1998). *Zübdetü'l-Fikrati fi Târîhi'l-Hicrati*. Thk. Donald S. Richards, Beyrut: Neşerâtü'l-İslâmiyyeh.
- Bilmen, Ö. N. (1974). *Tabakatü'l Müfessirîn*. İstanbul: Bilmen Yayınları.
- Biraderoğlu, A. (2015). *Oportünizmin İtham ve İlzâmı-1*. Kayseri: Kekvakfi Yayınları.
- Çift, S. (2008). *Hakîm Tirmizî ve Tasavvuf Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Demirli, E. Vahdet-i Vücut. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 42: 431-433.
- Ebu Zehra, M. (1988). *İmam İbn Teymiyye*. Trc. Nusreddin Boilelli v.dğr. İstanbul: İslâmoğlu Yayınları.
- Ebu'l-Alâ Afîfî (2011). *İslâm Düşüncesi Üzerine Makaleler*. Trc. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayınları.
- Ebu'l-Alâ Afîfî (2015). *Tasavvuf-İslâm'da Manevî Hayat*. Trc. Ekrem Demirli-Abdullah Kartal. İstanbul: İz Yayınları.
- Fehmi, A. A. (2002). *Tarihu'd-Devleti'l-Moğoliyye fi İnan*. İskenderiyye: Dârü'l-Meârif.
- Fığlalı, E. R. (1980). Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler. *İslâmi İlimler Enstitüsü Dergisi*.
- Gençosman, N. (1964). *Füsüsü'l-Hikem tercümesi*. Ankara: MEB Yayınları.
- Hakîm Tirmizî (2006). *Hatmü'l-Evliyâ*. Haz. Salih Çift. İstanbul.
- Hoşafçı, A. (2009). *Selefler ve Tasavvufçuların Görüşleri*. İstanbul: Yasin Yayınları.
- İbn Abdilhâdî, Ebî Abdullah Muhammed b. Ahmed (2002). *el-Ukûdu'd-Dürriyye min Menâkıb-ı Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*. Thk. Ebu Mus'ab Talat. Kahire: Faruk Hadise matbaa.
- İbn Arabî, M. (1946). *Füsüsü'l-Hikem*. Thk. Ebu'l-Ala Afîfî. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabiyye.
- İbn Kesîr, Ebî'l-Fidâi İsmâil (2007). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Beyrut.
- İbn Teymiyye, Ebi'l Abbas Takiyyüddin Ahmed b. Abdülhalim (2004). *Mecmûu Fetâvâ*. Thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım. Medine: Matbaatü Melik Fahd.
- İbn Teymiyye (1992). *Ziyâratü'l-Kubûr ve'l-İstincâdü bi'l-Makbûr*. Tanta: Dârü's-Sahabeti li't-Türâs.
- İbn Teymiyye. *el-Furkan beyne Evliyâu'r-Rahman ve Evliyâu's-Şeytan*. Thk. Abdurrahman b. Abdülkerim el-Yahya. Riyad: Darül Fazilet, ts.
- İbn Teymiyye (2012). *Fütûhu'l-Gayb Şerhi-Abdülkadir Geylani Külliyyatı içinde*. Trc. Dilaver Gürer. İstanbul: Gelenek Yayınları.

- İbn Teymiyye. İktizâ's-Sırâtı'l-Müstakîm. Thk. Nasır b. Abdülkerim. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ts.
- İbn Teymiyye. *Şezerâtü'l-Belatîn*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.
- İbnü'd-Devâdârî, Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek (1982). *Kenzü'd-Dürrer ve Câmiu'l-Gürer*. Thk. Bernad Radtke. Kahire.
- İbnü'l-Verdî, Zeynüddin Ömer b. Muzaffer (1996). *Târîhu İbnü'l-Verdî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyyeh.
- İmam Rabbânî, Ahmed Faruki Serhendî (1999). *Mektubât-ı Rabbânî 100. Mektup*. Trc. Kasım Yayla. İstanbul: Merve Yayınları.
- Kara, M. (1986). İbn Teymiyye'nin İlk Sûfilere ve Tasavvuf Klasiklerine Bakışı. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1. Bursa.
- Kara, M. (2017). İbn Teymiyye'ye göre İbn Arabî. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kara, M. (1995). *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Karadaş, C. *Nübüvvet*. Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 20:518.
- Kılıç, H. (2014). *Füsûsü'l-Hikem tercümesi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Koca, F. (2016). *İslâm Düşüncesinde Seleflik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Kutlu, S. (2003). *İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu*. İslâmî İlimlerde Metodoloji Problemi. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Laoust, H. (1999). *İslâm'da Ayrılıkçı Görüşler*. Trc. Ethem Ruhi Fığlalı-Sabri Hizmetli. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Makdisî, G. (2007). *İslâm'ın Klasik Çağında Din Hukuk Eğitimi*. Trc. Hasan Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Makrîzî, Takiyyüddin Ebî'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Abdilkâdir el-Ubeydî (1997). *es-Sülûk li Ma'rifeti Düvelî'l-Mülûk*. Thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Malikî, Seyyid Muhammed b. Alevî. *Mefâhîm*. Trc. Hasan Ali Yaşar. Kayseri: Netform, 1428.
- Nedevî, Ebu'l-Hasan (1992). *Tarihu Davet-i Azimet-İslâm Önderleri Tarihi*. Trc. Yusuf Karaca. İstanbul.
- Öngören, R. *Tasavvuf*. Diyanet İslâm Ansiklopedisi. 40:119.
- Örs, D. (1992). (Abdullah b. Ali b. Muhammed Kâşânî'nin) *Tarih-i Olcaytu*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Spuler, B. (1987). *İran Moğolları*. Trc. Cemal Köprülü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman (1981). *Menâhicü'l-Arifîn*. Trc. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Şahin, H. (2010). *İlhanlılar Döneminde Şiîlik*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Şakir, M. (1993). *Hız. Âdem'den Bugüne İslâm Tarihi*. Trc. Ferit Aydın. İstanbul: Kahraman Yayınları.
- Şankitî, Muhammed b. el-Muhtar (2016). *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünnî-Şiî İlişkileri*. Trc. İdris Çakmak. 2. Baskı. İstanbul: Mana Yayınları.

- Şerif, M. M. (2014). *İslâm Düşünce Tarihi*. Trc. Ahmet Ünal ve dğr. 2. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Taşköprüzâde Ahmed Efendi (2011). *Mevzuatü'l-Ulûm*. İstanbul: Üçdal Yayınları.
- Tıblavî, Mahmud Sa'd. (1989). *İbn Teymiyye'de Tasavvuf*. Trc. Ali Durusoy. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Tûsî, Ebu Nasr Serrac. (2012). *el-Lümâ-İslâm Tasavvufu*. Trc. Hasan Kamil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Uludağ, S. (2016). *Tasavvuf ve Tenkit*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Uysal, M. (2012). *Tasavvuf Kültüründe Hadis*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Yalçın, A.(2017). *Selefi Düşüncenin Tarihsel Gelişiminde İbn Teymiyye*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. Kayseri.
- Yıldırım, E. (2015). *Hadiste Metin Tenkidi*. Ankara: Otto Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (2011). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed (1986). *Siyeru Âlâmi'n-Nübelâ*. Thk. Şuayb el-Arnaûd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Zirikî, H. (1997). *el-Âlâm-Kâmusu Terâcim*. Beyrut: Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn.

